

O D K I J O W A D O R Z Y M U

Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą

pod redakcją M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak

Białystok 2012

Ks. Tadeusz Kasabuła

BIAŁYSTOK

Z dziejów Kapituły Katedralnej Wileńskiej i Białostockiej Kapituły Metropolitalnej

Tytuł określający zakres problematyki niniejszego opracowania sugeruje, że jego autor nie zamierza omawiać w skrócie całości dziejów kapituły katedralnej wileńskiej i będącej jej spadkobiercą – kapituły katedralnej białostockiej. Przedkładany tu elaborat to sporządzone w sposób syntetyczny omówienie kwestii dotyczących przeszłości tej korporacji, ze współczesnego punktu widzenia pewnie nie najważniejszych, ale za to interesujących, bo generalnie mniej znanych, do których w dzisiejszej rzeczywistości ustroju Kościoła katolickiego nie przywiązuje się szczególnej wagi. Nierzadko bywa on traktowany jako nieistotny, bezpowrotnie ginący w mrokach dziejów relikw minionych wieków. Z pozycji badacza dziejów Kościoła katolickiego, w tym jego ustroju i organizacji, takie ujęcie jest nie do przyjęcia, stąd takie a nie inne rozłożenie akcentów w poniższym tekście.

Kapituły katedralne swoimi korzeniami sięgają starożytności chrześcijańskiej i wywodzą się z tzw. prezbiterium, czyli grona prezbiterów i diakonów, których zadaniem było sprawowanie i uświetnianie kultu Bożego w kościele katedralnym oraz wspomaganie biskupa w spełnianiu funkcji liturgicznych i w zarządzaniu diecezją. Od IV w. duchowni ci zaczęli prowadzić życie wspólne w oparciu o regułę, stanowiącą zbiór przepisów normujących ich prawa i obowiązki jako wspólnoty (*vita canonica*). Ponieważ odbywali oni codzienne posiedzenia w kościele katedralnym poświęcone lekturze jednego rozdziału Pisma Św., (*capitulum*), ich wspólnotę zaczęto

określać mianem kapituły katedralnej¹. Kapituły przeżyły okres intensywnego rozwoju w czasach karolińskich, kiedy to opracowano regułę życia wspólnego dla duchownych *De institutione canonicorum*, która jakkolwiek organizowała ich wspólne życie, to jednak nie czyniła ich zakonnikami. Próbę reformy *vitae canonicae* poprzez zobowiązanie kanoników do życia wspólnego ślubami próbowano przeprowadzić w XI–XII w. Dało to skutek w postaci wyłonienia dwóch typów życia wspólnego duchownych: kanoników świeckich rezydujących przy kościołach katedralnych lub kolegiackich (*canonici saeculares*) i kanoników regularnych związanych ślubami zakonnymi (*canonici regulares*). W XII–XIII w. kapituły katedralne przybrały formę autonomicznych korporacji, posiadających osobowość prawną, własne statuty i uposażenie. Uzyskały też prawo wyboru biskupów².

1. Skład Kapituły

Kapituła Katedralna Wileńska została powołana do życia na mocy bulli papieża Urbana VI *Romanus Pontifex* 12 marca 1388 r.³ Na mocy tego aktu ustanowiono przy nowo erygowanej katedrze kolegium kapitulne, obejmujące w pierwotnym swym składzie dwie prałatury i dziesięć kanonii⁴.

Powstałe wówczas dwie godności prałackie to prepozyt, określony w rzeczonym dokumencie jako *pierwszy w godności duchowny po biskupie*, i dziekan z prawem ustanawiania duchownych pełniących posługę w katedrze, z wyjątkiem kanoników⁵.

Proces kształtowania się składu kapituły wileńskiej trwał ponad 100 lat, a do jej rozwoju w zasadniczym stopniu przyczynili się kolejni panujący. W kilka lat po ustanowieniu pierwszych prałatów i kanoników ich kolegium zostało powiększone o prałata kustosa, o którym pierwsza wzmianka pochodzi z 1397 r.⁶ W roku 1435 kolejną prałaturę – archidiaconię, ufundował książę Zygmunt Kiejstutowicz⁷. Scholasteria

¹ G. D'Ercole, *Kolegia kapłańskie w Kościele pierwotnym*, „Concilium”, 2 (1966), s. 568–576; J. Kłoczowski, *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań 2003, s. 32–38.

² Ph. Schneider, *Die bischöflichen Domkapitel, ihre Entwicklung und rechtliche Stellung im Organismus der Kirche*, Mainz 1885, s. 138–147; J. Kłoczowski, *Vita communis kleru w XI–XII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, 10 (1961), z. 2, s. 5–40; A. Radziwiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV wieku na tle porównawczym*, Toruń 1995, s. 13–41.

³ *Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, t. 1, z. 1, Kraków 1948 (dalej – KDKDW), nr 10, s. 20 nn.

⁴ Ustanowione wówczas dwie godności to prałat prepozyt i prałat dziekan. KDKDW, nr 13, s. 24–26.

⁵ KDKDW, nr 13, s. 24–26.

⁶ KDKDW, nr 29, s. 50.

⁷ KDKDW, nr 139, s. 157.

i kantoria zostały utworzone przez biskupa Jana z Książąt Litewskich w 1522 r.⁸ W tym też czasie, z pewnością po 1502 r., przybyły jeszcze dwie kanonie⁹. Skład kapituły ukształtował się ostatecznie przed 1525 r., z tego bowiem czasu pochodzi wzmianka mówiąca już o 12 kanonikach¹⁰.

Formalnie do roku 1561 prałaci i kanonicy pod względem uposażeniowym stanowili dwie osobne kapituły. Prałaci utrzymywali się z należnych im, przywiązanych do każdej godności, dóbr prebendalnych, zaś kanonicy – z dóbr refekcyjnych, z których dochód rozdzielali między sobą, oraz z dóbr prestymonialnych dawanych na uposażenie poszczególnych kanoników. Połączenie uposażeń obu kapituł miało miejsce w roku 1558 na mocy przywileju króla Zygmunta II Augusta, potwierdzonego 10 kwietnia 1561 r. w Krakowie przez legata papieskiego Bernarda Bonioannesa. Odtąd prałaci wspólnie z kanonikami zarządzali i korzystali z dóbr refekcyjnych kapituły, a kanonicy zajmowali wakujące stalle po prałatach¹¹.

W takim składzie kapituła pozostawała do roku 1843, kiedy to car Mikołaj II przygotowując ukaz o kasacie dóbr kościelnych zredukował liczbę członków kapituł w Cesarstwie do dziewięciu członków: sześciu prałatów i trzech kanoników, którzy w zamian za zabrane dobra otrzymali niewielkie uposażenie ze skarbu państwa¹². Na ten stan rzeczy zareagował wkrótce biskup wileński Wacław Żyliński i w 1849 r. ustanowił dodatkowo sześciu kanoników zwanych „honoralnymi koadiutorami”, których z czasem zaczęto określać mianem kanoników honorowych. Miano „honorowy” w tym kontekście oznaczało tyle, że kanonik taki nie pobierał od państwa z tytułu pełnionej funkcji żadnych gratyfikacji, ale też zakres jego przywilejów i obowiązków był ograniczony. Nie brał m.in. udziału w sesjach kapitulnych¹³. Statuty kapituły z 1928 r. wprowadziły rozróżnienie wśród kanoników honorowych na *de numero*, których mogło być tyłu, ilu kanoników gremialnych, i *extra numerum*¹⁴. Ich liczba nie była ograniczona. W tym kontekście należy zaznaczyć, że w 1922 r. zmieniła się nazwa Kapituły Katedralnej Wileńskiej. Po podniesieniu w tymże 1922 r. katedry

⁸ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk, Dział rękopisów (dalej – BLAN), f. 43–141: *Suma privilegiorum foundationis super certis bonis Capitulo Vilnensi inscriptis*, XVIII w., k. 6v.

⁹ J. Fijałek, *Kościół Rzymsko-katolicki na Litwie. Uchrześcijannienie Litwy przez Polskę i zachowanie w niej języka ludu pod koniec Rzeczypospolitej*, [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, Kraków 1914, s. 275–276.

¹⁰ BLAN, f. 43-210: *Acta Capituli Vilnensis* (dalej – ACV), t. 1–2 (1502–1546), k. 95.

¹¹ *Summaryjny wypis z protokołów Kapituły Katedralnej Wileńskiej od r. 1501 do r. 1783 Października 22*, przez i. w. Xawierego Bohusza, *Prałata Kantona Katedry Wileńskiej uczyniony*, [w:] *Opisanie rękopisnago odtailenia Wilenskoj Publicznoj Biblioteki*, wypusk 1, Wilna 1895, s. 57.

¹² B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków 1980, s. 306.

¹³ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy czyli katedra wileńska*, cz. 3, Wilno 1916, s. 490–491.

¹⁴ *Statuta Capituli Basilicae Metropolitanae Vilnensis*, Vilnae 1928, s. 55.

wileńskiej do godności bazyliki, oficjalna nazwa kapituły brzmiała: Kapituła Bazyliki Katedralnej Wileńskiej, zaś po podniesieniu w 1925 r. Wilna do rangi stolicy archidiecezji i metropolii kolegium kapitulne wileńskie określano mianem Kapituły Bazyliki Metropolitalnej Wileńskiej¹⁵. W tych okolicznościach arcybiskup Romuald Jałbrzykowski zwiększył liczbę kanoników gremialnych do sześciu, przez co ukształtował się trwający do dziś skład kapituły: 12 członków gremialnych (sześciu prałatów i sześciu kanoników), sześciu kanoników honorowych *de numero* i nieokreślona liczba kanoników honorowych *extra numerum*. Mocą dekretu wykonawczego w związku z decyzjami zawartymi w bulli *Totus tuus Poloniae populus* z 25 marca 1992 r. papież Jan Paweł II potwierdził ten stan rzeczy i nadał kapitule oficjalną nazwę: Białostocka Kapituła Metropolitalna¹⁶.

Od roku 1561 prałatów prepozyta, archidiacona i kustosa oraz wszystkich kanoników prezentował król, dziekana wybierała kapituła, zaś scholastyka i kantora biskup diecezjalny. Ponieważ prawo prezenty większości godności i kanonii należało do monarchy, papież, jakkolwiek w określonych miesiącach miał takie prawo, mianował członków kapituły wileńskiej niezwykle rzadko (zaledwie kilka przypadków w okresie przedrozbiorowym). Po III rozbiorze car Paweł I w 1798 r. prawo nominacji do stali kapitulnych przekazał kapitule, co *ex post* usankcjonowała Stolica Apostolska¹⁷, ale już jego następcą, Aleksander I, w roku 1810 zarezerwował to prawo sobie. W konsekwencji aż do końca niewoli narodowej rządca diecezji przedstawiał na piśmie kandydatów do kapituły celem ich zaopiniowania Ministerstwu Oświecenia Publicznego lub Spraw Wewnętrznych. Dopiero na podstawie tej opinii nominację wystawiał sam imperator¹⁸. Po odzyskaniu niepodległości powoływanie do kapituły odbywało się zgodnie z przepisami prawa kanonicznego.

2. Statuty

Kapituła Katedralna Wileńska w swych początkach nie otrzymała żadnych uznanych przywilejów ani nadań ziemskich, utrzymywała się wyłącznie z dóbr stołowych własnego biskupa. W swej organizacji, ustroju wewnętrznym, działalności oraz w relacjach do biskupa diecezjalnego kierowała się *ex consuetudine* wzorcami, czerpanymi

¹⁵ T. Krahel, *Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej*, „Studia Teologiczne. Białystok–Drohiczyń–Łomża” 5–6(1987–1988), s. 38.

¹⁶ *Dekret wykonawczy w związku z decyzjami Jana Pawła II zawartymi w Bulli „Totus Tuus Poloniae Populus*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji Białostockiej” 1(1992), s. 24–25.

¹⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 306.

¹⁸ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 3, s. 436; B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego*, s. 308; A. Petrani, *Kolegium Duchowne w Petersburgu*, Lublin 1950, s. 55 nn.

z kapituły katedralnej krakowskiej¹⁹. Począwszy od roku 1390 kapituła wileńska zaczęła zwolna usamodzielniać się pod względem majątkowym za sprawą pierwszych nadań, które poczynili król Władysław Jagiełło i książę Witold²⁰. Uposażenie to sukcesywnie powiększali kolejni władcy i pomniejsi donatorzy. Dzięki tym fundacjom w stosunkowo krótkim czasie kapituła wileńska stała się korporacją w pełni samowystarczającą tak pod względem organizacyjnym, jak i uposażeniowym²¹.

Dysponując już pewnymi przywilejami i nadaniami kapituła zaczęła wkrótce zabiegać o ich silniejsze umocowanie prawne. Okazały się one niezbędne, gdy po śmierci w 1398 r. pierwszego biskupa wileńskiego Andrzeja, jego miejsce zajął, wybrany przez kapitułę i prekonizowany 5 maja 1399 r., franciszkanin, biskup Jakub Plichta. Jeszcze przed ingresem kapitulne gremium pośpieszyło doń z aktami dokumentującymi swe przywileje i z tekstem sześciu postulatów. Kanonicy domagali się, by nowo ustanowiony rządca diecezji bronił praw kościoła katedralnego i dbał o należną mu cześć, nie egzekwował od nich obowiązku rezydencji przy katedrze, nie czynił nic, co by stało w sprzeczności z prawami kapituły, bronił ją przed roszczeniami postronnych, dbał o zwiększenie liczby parafii i obsadzał je księżmi diecezjalnymi, wykonał testament swego poprzednika, zwłaszcza w tym, co dotyczyło nadań i zapisów na rzecz kapituły, wszelkie sprawy sporne z kapitułą jako korporacją lub z poszczególnymi jej członkami rozstrzygał, zdając się na orzeczenie sądu ugodowego kapituły, nadał jej prawo sądenia i nakładania kar kościelnych z ekskomuniką włącznie na wszystkich dopuszczających się naruszenia dóbr kościelnych. Postulaty te biskup Jakub niezwłocznie zatwierdził. W ten sposób powstały pierwsze normy prawne, regulujące wzajemne relacje na linii kapituła – biskup²².

Generalnie jednak relacje kapituły jako korporacji i poszczególnych jej członków względem biskupa ordynariusza, zakres praw i kompetencji obu władz zasadały się na ustalonych już i okrzepłych prawach kapituły krakowskiej, od początku przyjętych jako wzór, przykład i punkt odniesienia co do zwyczajów i organizacji będącej w stadium formowania się kapituły wileńskiej. Z okresu zarządu diecezją biskupa Macieja z Trok (1422–1453) pochodzą wzmianki o pierwszych „statutach”

¹⁹ KDKDW, nr 13, s. 26; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, Wilno 1910, s. 11–14; tenże, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych*, Wilno 1912, s. 105.

²⁰ Pierwsze fundacje, które uczyniły kapitułę wileńską samowystarczającą pod względem ekonomicznym potwierdzają zamieszczone w *Kodeksie dyplomatycznym katedry i diecezji wileńskiej* krytycznie wydane dokumenty: nr 17, s. 31 (dobra Ponary – 1390 r.), nr 20, s. 35 (Strzeszyn – 1391 r.), nr 25, s. 41–42 (Cudzieniszki – 1395 r.), nr 28, s. 46–47 (dwa jeziora w kluczu Tauroginie, trzy place w Wilnie, dziesięcina z kilkunastu wsi – 1397 r.)

²¹ J. Ochmański, *Powstanie i rozwój latyfundiów biskupstwa wileńskiego (1387–1550)*, Poznań 1963, s. 106–110.

²² KDKDW, nr 35, s. 63–64.

kapituły. Jest to dość tajemniczy dokument. Jego treści możemy się jedynie domyślać z późniejszych akt²³. Kolejne, nowe ustalenia pojawiły się w roku 1486 i dotyczyły podziału na poły pomiędzy biskupa i kapitułę ofiar mszalnych i pogrzebowych²⁴. Na podstawie tych szcątkowych i innych, bardziej ogólnych norm, kapituła ustalała w kooperacji z biskupami normy szczegółowe w miarę pojawiających się bieżących potrzeb katedry i diecezji. Taki system funkcjonował aż do początków XVI stulecia. Z natury nie było to rozwiązanie satysfakcjonujące ani biskupa, ani kapitułę. Pojawiające się sprawy sporne i konieczność rozstrzygnięcia bieżących problemów w relacjach biskup – kapituła zmuszały za każdym razem obie strony do szukania kompromisów, dla zawierania których statuty krakowskie nie przewidywały rozwiązań. Było jasne, że prawa, przywileje i obowiązki kapituły należało skodyfikować. Dzieła tego podjął się biskup Wojciech Radziwiłł i w 1515 r. w porozumieniu z kapitułą podjął decyzję, by

[...] wszystkie dawne i nowsze postanowienia od swych poprzedników w różnych czasach i w rozmaitej formie wprowadzone zebrać w jedną księgę i tej [...] nadać stanowczą moc prawa, a dla właściwej i wyższej jego powagi upraszać Apostolskiego w Rzymie zatwierdzenia. Tak powstały zwód przywilejów, praw i obowiązków noszący tytuł Statuta inclite Ecclesiae cathedralis Vilnensis ac Sacre divini Stanislai sedis tam a venerabili Capitulo, quamcuius pontificalibus edita et a S^{ma} Sede Apostolica confirmata A. 1515

był zatem gotowy do promulgacji już w roku 1515, jednakże biskup Wojciech, zanim ogłosił je w diecezji, podjął starania w Stolicy Apostolskiej o ich zatwierdzenie²⁵. Tyle tylko, że okoliczności nie sprzyjały rychłemu załatwieniu sprawy, jako że trwał akurat Sobór Laterański V (1512–1517) i w związku z jego uchwałami należało gotowe już akta uzupełnić i poprawić. Tak się zapewne stało, skoro biskup Radziwiłł zwlekał aż trzy lata, by w rok po zakończeniu soboru, a więc w roku 1518, nie czekając już na konfirmację papieską, własną powagą ogłosić dokument w diecezji. Pośpiech ten można tłumaczyć faktem, iż rządcą diecezji czuł, że jego czas dobiega końca. Przeczucia te miały zapewne podstawę w rzeczy, skoro w kilka miesięcy później, 19 kwietnia 1519 r., przeniósł się do wieczności. W tym czasie w Rzymie sprawa zatwierdzenia statutów dojrzała na tyle, że pod koniec roku 1520 aktu tego dokonał papież Leon X przez swego legata, biskupa tytularnego Gardien Zachariasza

²³ KDKDW, nr 348, s. 408.

²⁴ Ibidem, s. 408–409; J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, s. 30–31.

²⁵ B. PAU/PAN, sygn. 1963: *Statuta inclite Ecclesiae cathedralis Vilnensis ac Sacre divi Stanislai sedis tam a venerabili Capitulo, quamcuius pontificalibus edita et a S^{ma} Sede Apostolica confirmata A. 1515*.

Ferreri w Wilnie 29 listopada 1520 r.²⁶ Zaznaczyć należy, że był to akurat czas intensywnych, podjętych przez króla Zygmunta I Starego, starań o kanonizację zmarłego w opinii świętości królewicza Kazimierza i to praca nad badaniem kultu kandydata na ołtarze, a nie statuty kapitulne, głównie absorbowawała uwagę legata papieskiego. Niemniej, niejako przy okazji, otrzymał on misję zatwierdzenia statutów kapituły wileńskiej²⁷. Biskupem wileńskim był już wówczas prekonizowany 23 września 1519 r. niespełna dwudziestoletni syn króla Zygmunta I, Jan z Książąt Litewskich, i to jego imię widnieje w aktach konfirmacji papieskiej jako ostatnie w zamieszczonym tam wykazie biskupów wileńskich, co sugeruje, że to on uwieńczył dzieło swych poprzedników, chociaż ten z całą sprawą wiele wspólnego nie miał²⁸. Najwięcej w dziele powstania pierwszych statutów kapituły katedralnej wileńskiej zrobił i do ich konfirmacji przez Stolicę Apostolską doprowadził biskup Wojciech Radziwiłł. Oryginał tegoż zredagowanego w osiemdziesięciu rozdziałach dokumentu nie zachował się. Pozostały jedynie jego kopie, trudno powiedzieć na ile wierne oryginałowi, wzmianki o nim w późniejszych aktach i fragmenty późniejszych kopii. Jego treść w ogólności oddaje akt zatwierdzenia go przez legata papieskiego z 29 listopada 1520 r., gdzie biskup Ferreri w imieniu Stolicy Apostolskiej zapewnił kapitułę katedralną wileńską, że *swoobody i przywileje, dotychczasowe zwyczaje, decyzje i postanowienia na korzyść kapituły prawnie uchwalone, zostały już przez lata utrwalone. Zatwierdzone wówczas zostały wszystkie nadania i przywileje udzielone przez dotychczasowych papieży*

[...] a to z tego szczególnego względu, że Kościół Wileński i Kapituła została porównana z krakowskim biskupstwem w zupełnej i wolnej swej jurysdykcji i posiadaniu władzy nad wikariuszami, mansjonarzami, altarzystami, czyli kapelanami i klerykami wszystkimi do tegoż Kościoła Wileńskiego należącymi [...]. Sprawy każdego z członków kapituły ma rozstrzygać nie kto inny, jak tylko jak sama kapituła lub wreszcie sama Stolica Apostolska i jej prawnie umocowani zastępcy [...]. Też

²⁶ BLAN, f. 43–152: *Summa Privilegiorum, Immunitatis, Exemptionum, Libertatum ceterarum eiusmodi Gratiarum in rem ac favorem Status Spiritualis et respective Cathedralae Vilnensis eiusque Illmi Capituli servientium, ex ipsis originalibus ad promptiorem notitiam: Confirmatio omnium privilegiorum et Immunitatum exemptionum statutorum venerabile capitulo Vilnensi servientium per Zachariam episcopum Gardiensem ad regnum Poloniae et M. Ducatus Lituaniae nuntium apostolicum facta a. 1520 9^{bris} 29 d.*, k. 3. Dokument ten przedrukował *in extenso* ks. Jan Kurczewski w dziele *Kościół zamkowy* (cz. 2, Wilno 1910, s. 35–37).

²⁷ Biskup Ferreri „ujęty kultem, jaki zauważył, sam ułożył ku czci Kazimierza hymn łaciński i skreślił jego życiorys”; zob. W. Zaleski, *Święci na każdy dzień*, Warszawa 1989, s. 111; T. Ulewicz, *Iter Romano-Italicum-Polonorum, czyli o związkach umysłowo-kulturalnych Polski z Włochami w wiekach średnich i renesansie*, Kraków 1999, s. 172.

²⁸ BLAN, f. 43–152, *Summa Privilegiorum, Immunitatis, Exemptionum, Libertatum et ceterarum eiusmodi Gratiarum in rem ac favorem Status Spiritualis et respective Cathedralae Vilnensis eiusque Illmi Capituli servientium, ex ipsis originalibus ad promptiorem notitiam*, 1758, k. 3.

kapitulę służą inne jeszcze przywileje prawnie i według sprawiedliwości przyznane. Nadto zaś wszystkie kapituły wileńskiej od królów polskich i książąt litewskich, także od innych panów katolickich na przyzwoite utrzymanie osób ją składających prawnie oddane, ofiarowane lub zapisane: ziemie, rzeki, jeziora, strumienie, młyny, mosty, pastwiska, gaje, lasy, pola, dziesięciny, folwarki, spichrze, domy, wsie, zamki i miasta, wszelkie inne wreszcie dobra ruchome i nieruchome z ich prawami i przynależnościami.

Legat papieski orzekł, że wszystkie te donacje i przywileje razem wzięte i każde z osobna otrzymują niniejszym stałą moc prawną, są zatem nietykalne. Polecił nadto wszystkim duchownym i świeckim, aby *te wszystkie prawa i nadania szanowali we wszystkich według miary należnego poważania samej Apostolskiej Stolicy*. Kuratorami kapituły wileńskiej ustanowił biskupów krakowskiego i łuckiego, aby:

[...] w obronie tych wszystkich praw, osób lub całej kapituły wileńskiej zawsze stawali i nieśli pomoc potrzebną, a wszystkich zawziętych i nieprawych uzurpatorów lub wichrzycieli ścigali mocą prawa i kar kościelnych, nie zważając na żadne przeciwnie temu postanowienia, chociażby zwane dotąd Apostolskimi, ale nie mającymi według obecnie danych upoważnień od Ojca Świętego tych rozporządzeń obalić²⁹.

Bez przesady stwierdzić można, że był to akt przełomowy w ustroju i organizacji kapituły. Konfirmacja papieska dawała jej podstawy prawne, których nikt, poza Stolicą Apostolską, naruszyć ani zmienić nie mógł. Statuty umacniały przede wszystkim pozycję kapituły względem biskupa diecezjalnego. Każdorazowy nowo ustanowiony biskup diecezjalny składał przysięgę na zachowanie zawarowanej statutami pozycji kapituły w diecezji.

W miarę zdobywania kolejnych przywilejów kapituły katedralne przekształcały się *de facto* z korporacji wspomagających biskupa w organa współzarządzające diecezją. Sprawą zajął się Sobór Trydencki na sesji XXV, normując i faktycznie ograniczając władzę kapituł na rzecz biskupów diecezjalnych. Zmiany te jedynie w niewielkim stopniu dotyczyły kapituły wileńskiej, gdyż ta, jako dość młoda, nie zdążyła jeszcze zgromadzić przywilejów, które by zagrażały władzy biskupów. Niemniej statuty należało przeredagować i dostosować do uchwał *Tridentinum*. Tak powstała nowa redakcja, zatwierdzona przez biskupa Jerzego Radziwiłła w 1584 r.

Wersja statutów w redakcji z 1584 r., składająca się z 66 artykułów, została okrojona o kilkanaście tytułów w porównaniu z ich pierwotną redakcją z 1518 r. Jest za to bardziej treściwa i spójna, niż jej pierwowzór. Zapewne było to wynikiem

²⁹ Ibidem.

stałej ewolucji, jakie statuty przechodziły przez bez mała 70 lat. O ile porządek i kolejność poszczególnych zapisów w zbiorze biskupa Wojciecha była dość przypadkowa, bo redagowana w porządku chronologicznym uzyskiwania poszczególnych przywilejów, to w nowszej redakcji znać już pewien porządek rzeczowy. Zapewne w trakcie prac nad nową redakcją zauważano nieuchronne w porządku chronologicznym powtórzenia (np. obok zapisów dokumentujących przywileje znajdowały się odniesienia do ich potwierdzeń), zatem nie znajdując dla nich uzasadnienia, sukcesywnie je rugowano. Jednakże konsekwentne przeprowadzenie redakcji poszczególnych tytułów i nadanie im porządku rzeczowego okazało się trudne, jako że znaczna część owych zapisów kwalifikowała się do kilku działów. Ogólnie w ostatecznej formie zauważyć można kilka sekwencji odnoszących się do tego samego zagadnienia. Tak więc artykuły od trzeciego do siódmego i od 12 do 18 normowały zasady korzystania z dóbr uposażeniowych tak stołowych, jak i prestymonialnych, zwłaszcza dystrybucji sum refekcyjnych, których wysokość zależała od stopnia sumienności w wypełnianiu obowiązków chórowych³⁰, zapisy od 23 do 30 określały porządek przydziału kamienic i mieszkań oraz normowały warunki ich posesjonowania³¹. Kolejnych pięć artykułów (35–39) dotyczyło porządku służby Bożej w katedrze³², następnych 17 (40–66) określało ustrój i organizację kapituły jako korporacji, normowało porządek sesji, stanowiło o obowiązkach poszczególnych funkcyjnych i urzędników kapitulnych, dawało ustalenia co do obsadzania i instalacji poszczególnych kanonii oraz precedencji³³.

Po kilkudziesięciu latach zauważono, że dotychczasowe zestawienie straciło mocno na aktualności, nie przystawało już do zmienionej rzeczywistości i nie odzwierciedlało nowego oblicza Kościoła katolickiego po Soborze Trydenckim³⁴. Sprawą zajął się biskup Jerzy Tyszkiewicz. Na skutek jego monitów kapituła podjęła prace nad nową redakcją statutów. Dzieło to, prowadzone w latach 1650–1655, w końcowej jego fazie przerwał najazd moskiewski i wojenna tułaczka kapituły w latach 1655–1662³⁵. Prace zakończono zapewne na krótko przed synodem biskupa Konstantego Brzostowskiego w 1718 r.

Po ratyfikacji na nowo zredagowanych statutów obowiązywały one w zasadzie, z niewielkimi, pojawiającymi się w miarę potrzeb uzupełnieniami, do XX stulecia.

³⁰ BLAN, f. 43–155: *Statuta inclitae Ecclesiae Cathedralis tam a Venerabili Capitulo quam eius Pontificibus edita tum a Sanctissima Sede Apostolica confirmata*, 1584, k. 8–10, 12–15.

³¹ Ibidem, k. 16v.–18v.

³² Ibidem, k. 20v.–22v.

³³ Ibidem, k. 22v.–32r.

³⁴ BLAN, f. 43–220, ACV, t. 12 (1644–1652), s. 824–825, 957; BLAN, f. 43–221, ACV, t. 13 (1652–1663), k. 40, 84–84v., 130, 198;

³⁵ L. Kubala, *Wojna moskiewska, 1654–1655*, Warszawa 1910, s. 288–289; A. Rachuba, *Wilno pod okupacją moskiewską w latach 1655–1661*, „Lithuania” 2–3(1994), s. 65–66.

W tym czasie w sprawach spornych, nie znajdujących wprost sankcji statutowych, kapituła sięgała natychmiast do statutów krakowskich, wydobywała z archiwum akta dokumentujące przywileje lub odnosiła się do uchwał soborowych bądź synodalnych. Zupełnie nowe statuty oparte na KPK z 1917 r., zostały zatwierdzone przez arcybiskupa Jałbrzykowskiego 27 października 1928 r.³⁶ Następna, ostatnia jak dotąd kodyfikacja statutów kapitulnych, miała miejsce w 1992 r. Przyjęta przez kapitułę na sesji nadzwyczajnej 3 grudnia t.r.³⁷ została zatwierdzona przez arcybiskupa Edwarda Kisiela 14 lutego 1993 r.³⁸

3. Strój

Do połowy XVII stulecia kapituła wileńska nie przywiązywała szczególnego znaczenia do stroju, który by wyróżniał jej członków z ogółu duchowieństwa diecezjalnego, poprzestając jedynie na rokicie i bardzo praktycznej w porze zimowej, zwłaszcza podczas długich nabożeństw w katedrze, futrzanej dalmucji, czyli dalmatyki przysługującej diakonom, biskupom i asystującym mu kanonikom. Ale już w latach czterdziestych XVII stulecia kapituła wileńska, świadoma swego znaczenia, pozazdrościła kapitułom koronnym zewnętrznego splendoru i poczęła zabiegać o strój, który by podkreślał i dokumentował jej pozycję, tym bardziej że jej pierwowzór, kapituła katedralna krakowska, dysponowała już przywilejem na togi rzymskie. Rozpoczęto zatem zabiegi w Stolicy Apostolskiej o przywilej przywdziewania w określone dni i na określone okoliczności, właśnie na wzór kapituły krakowskiej, mantoletu i togi rzymskiej, zamiast noszonej dotychczas futrzanej dalmucji. Pierwszą próbę podjęto w roku 1645 r., ale zabiegi te spełzyły na niczym³⁹, stąd dalsze starania czynione w imieniu kapituły za pośrednictwem jezuitów w 1649 r., jak się okazało, tym razem skuteczne⁴⁰. Kapituła wileńska otrzymała papieski przywilej na togi rzymskie w październiku tegoż 1649 r. Dotychczasowe dalmucje przekazano tzw. kapitule niższej i odtąd w dni uroczyste zakładali je poddziekani, podkustoszy, podkantorzy i wikariusze kapitulni⁴¹. Kapituła tymczasem naradzała się intensywnie nad kolorem tog. W pierwszym porywie zdecydowano się na fiolety, chociaż biskup Tyszkiewicz optował za czerwienią, bo takie właśnie togi noszono w Krakowie. Ta okoliczność, zdaje się, przekonała

³⁶ *Decretum approbationis statutorum*, [w:] *Statuta Capituli*, Vilnae 1928, s. 70–72.

³⁷ *Protokół ustanowienia Statutów Białostockiej Kapituły Metropolitalnej*, [w:] *Statuty Kapituły Metropolitalnej*, Białystok 1995.

³⁸ *Dekret nr 230/93* [aprobujący i zatwierdzający statuty Białostockiej Kapituły Metropolitalnej], [w:] *Statuty Kapituły Metropolitalnej*, Białystok 1995.

³⁹ BLAN, f. 43-220, ACV, t. 12 (1644–1652), s. 169.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 610.

⁴¹ *Ibidem*, s. 629.

kanoników, którzy ostatecznie w 1651 r. przywdzieli jednakowego kroju togi rzymskie w kolorze czerwonym, który nadto przyozdobiono jedwabnym, podszytym futrem gronostajowym, czerwonym mucetem⁴². Togi rzymskie, jakkolwiek dodawały niewątpliwie kapitule zewnętrznego splendoru, w Wilnie okazały się mocno niepraktyczne, a to z racji na klimat, o wiele surowszy tu, niż w Rzymie, czy nawet Krakowie. Zamieniwszy mniej efektowne futrzane dalmucje na wykwiłtne togi rzymskie, dostojne i w większości posunięte już w latach gremium kapitulne w nieogrzewanej katedrze zimą porą po prostu marzło. Dopiero po stu bez mała latach, gdy cierpliwość kanoników już się wyczerpała, a troska o zdrowie własne przemogła poczucie majestatu, kapituła po srogich zimowych mrozach, na sesji wiosennej 25 kwietnia 1745 r. przyjęła wniosek, by przynajmniej na zimę podszyć togi futrem z soboli⁴³. Czarna sutanna z fioletowymi obszywkami, guzikami i takiegoż koloru pasem oraz czarny biret z fioletowymi obszywkami i fioletowym pomponem pojawiły się o wiele później, mianowicie w roku 1900 na mocy przywileju papieża Leona XII, który nadto udzielił prałatom i kanonikom gremialnym prawa używania złotego pierścienia z osadzonym w nim ametystem.

4. Dystynktorium

Dystynktorium, czyli krzyż kanonicki, pojawił się w kapitule wileńskiej w pierwszej połowie XVIII w., kiedy kapituła krakowska i kilka innych kapituł koronnych wystarało się o papieskie przywileje na ich posiadanie i wdziwanie na określone okazje. Kapituła wileńska, nie chcąc pozostać w tyle, w 1742 r. powzięła zatem uchwałę, by do Rzymu wysłać delegację z misją wyjednaną takowego przywileju⁴⁴. Kapitulny poseł do Rzymu dotarł, misję wypełnił i pożądaną bullę papieża Benedykta XIV, datowaną na 20 grudnia 1742 r., po roku, 22 lutego 1743 r., dostarczył do Wilna⁴⁵. Mocą tego dokumentu papież nadał prałatom i kanonikom kapituły katedralnej wileńskiej prawo noszenia złotego krzyża przewieszzonego na złotym łańcuchu i spoczywającego na piersi. Według przywileju Stolicy Apostolskiej dystynktorium kapituły katedralnej wileńskiej miało formę równoramiennego krzyża o ramionach rozszerzających się ku stronie zewnętrznej z wcięciem o kacie rozwartym. Pomiedzy ramionami krzyża umieszczono cztery lilie andegawaerskie barwione na kolory srebrny i zielony. Na awersie w centralnej części krzyża w owalnym

⁴² Ibidem, s. 636, 746, 825, 900.

⁴³ BLAN, f. 43–235, ACV, t. 27 (1744–1752), s. 36; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 3, s. 324.

⁴⁴ BLAN, f. 43–234, ACV, t. 26 (1739–1744), s. 269, 303.

⁴⁵ Ibidem, s. 318.; Wpisany do akt protokołów sesji kapitulnych przywilej przedrukował ks. J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, s. 126–129.

polu barwy błękitnej wygrawerowane było złote popiersie św. Kazimierza Królewicza z palmą, na rewersie na polu barwy czerwonej – złoty stylizowany monogram św. Kazimierza „SC” (*Sanctus Casimirus*). Ramiona krzyża na awersie pokryte były czerwoną emalią w złotej obwódce, na rewersie zaś – emalią błękitną⁴⁶. Członkowie kapituły wileńskiej mogli nosić dystynktorium w każdym czasie i w każdym miejscu, zarówno we własnej katedrze, jak i w innych kościołach, na procesjach, konduktach żałobnych, na wszelkiego rodzaju posiedzeniach bez względu na ich rodzaj i charakter, na synodach diecezjalnych i prowincjalnych, na soborach powszechnych, w obecności biskupów własnych i biskupów i arcybiskupów innych diecezji, nawet w obecności kardynałów, w diecezji własnej, jak i poza jej granicami, o każdej porze roku, na sesjach kapituły i na posiedzeniach nieoficjalnych. Nadto każdy prawnie krzyż ten noszący dostępował w godzinie śmierci, przy zachowaniu zwyczajnych warunków, odpustu zupełnego⁴⁷.

W okresie niewoli narodowej krzyże kanonickie w kapitułach pod zaborem rosyjskim na lat kilkanaście, może kilkadziesiąt, zostały mocą decyzji cara Pawła I, zastąpione przez, rzec by można, twór dystynktoriodobny, którego wzór imperator przesłał w roku 1800 metropolicie mohylewskiemu, arcybiskupowi Stanisławowi Bohusz-Sięstrzeńcewiczowi do zrealizowania i zaopatrzenia weń wszystkie kapituły katedralne w Rosji. Ów osobliwy, konsekwentnie określany mianem dystynktorium, medalion w zasadniczej swej symbolice był zunifikowane dla wszystkich diecezji w imperium rosyjskim z pewnymi drobnymi elementami, specyficznymi dla poszczególnych kapituł⁴⁸. Tak więc na okrągłej złotej tarczy otoczonej wieńcem laurowym, na awersie widniał carski, dwugłowy, czarny orzeł ze złotą koroną cesarską. Na piersi orła umieszczono krzyż maltański pokryty białą emalią z owalnym medalionem pośrodku. Na nim, na czerwonym polu umieszczono złotej barwy postać św. Jerzego z kopią, dosiadającego wierzchowca; pod nim sylwetkę czarnego smoka. Barwa krzyża i tarczy na rewersie odpowiadała już barwom danej kapituły, podobnie jak wizerunek na centralnie umieszczonym medalionie. W przypadku dystynktorium kapituły wileńskiej był to wizerunek św. Kazimierza z palmą na błękitnym tle w owalnym polu wpisanym w krzyż o ramionach barwy czerwonej⁴⁹. Trudno powiedzieć jak długo członkowie kapituły wileńskiej tym niby-dystynktorium się posługiwali. Tenor źródeł przemawia za tym, że po powstaniu styczniowym duchowieństwo kapitulne odznaczenie

⁴⁶ BLAN, f. 43–234, ACV, t. 26 (1739–1744), s. 318–319; J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, s. 128.

⁴⁷ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, s. 128–129.

⁴⁸ K. Kułakowski, *Z dziejów Kapituły Katedralnej Wileńskiej*, „Wiadomości Kościelne Archidiecezji w Białymstoku” 13(1887), nr 2, s. 18.

⁴⁹ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 3, s. 410.

ten nosiło niechętnie. Zapewne jeszcze w wieku XIX próbowano wrócić do dawnych krzyży kanonicznych. Świadczy o tym fakt, że jeszcze w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia w użyciu były dystynktoria, których wiek datowano na ponad 100 lat. Oficjalnie krzyże kanoniczne Benedykta XIV przywrócił statut Kapituły z 1928 r.

5. Herb

Kapituła wileńska w swych początkach przejęła i posługiwała się herbem kapituły krakowskiej – Aaron. Herb ten został przyniesiony do Polski przez francuskiego zakonnika Aarona około 1045 r. Wyobraża on trzy złote korony szlacheckie w polu błękitnym⁵⁰. Korony w takim zestawieniu po raz pierwszy pojawiły się na pieczęci biskupa krakowskiego Jana Muskaty w 1296 r., a w XIV w. zostały umieszczone na pieczęci większej kapituły krakowskiej⁵¹. W miarę usamodzielniania się i zdobywania kolejnych przywilejów, kapituła wileńska postarała się o własny herb. Motyw heraldyczny na tarczy powstał przez połączenie trzech herbów. Przede wszystkim pozostawiono barwę pola tarczy i motyw herbu Aaron. Dodano natomiast złoty krzyż jagielloński z herbu dynastii Jagiellonów, zwany też krzyżem andegaweńskim, lotaryńskim, później – litewskim. Ten element heraldyczny powstał poprzez złączenie dwóch krzyży greckich wspólnym, pionowym ramieniem. Krzyż jagielloński połączono z herbem „Juńczyk”, nadanym przez króla Władysława II Jagiełłę na wespół legendarnemu ruskiemu wojownikowi Waskiewiczowi za zasługi w walkach z Tatarami⁵². Do tej kompozycji dodano dwie korony z herbu Aaron umieszczone na tarczy symetrycznie po prawej i lewej stronie krzyża. Koronę trzecią przeniesiono poza tarczę i umieszczono na wieńczącym herb klejnocie, czyli w tym wypadku – hełmie rycerskim⁵³. Kapituła wkrótce zrezygnowała z klejnotu, do którego miała prawo mocno wątpliwe z racji na przypadki przyjmowania do swego grona plebejuszy. W ten sposób trzecią koronę osadzono wprost nad tarczą, a z czasem zapomniano o niej zupełnie.

Zamiast zakończenia

Kapituły katedralne w Kościele katolickim straciły praktycznie jakikolwiek wpływ na życie diecezji na skutek reform zapoczątkowanych ustaleniami *Vaticanum II*. Od wydania dekretu *Christus Dominus* o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele, dekretu *Presbyterorum ordinis* o posłudze i życiu kapłanów, oba z 1965 r., i KPK z 1984 r.

⁵⁰ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, wyd. J. N. Bobrowicz, Lipsk 1839–1845, t. 1, s. 45.

⁵¹ *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. 1, Warszawa 1904, s. 3.

⁵² A. Znamierowski, *Herbarz rodowy*, Warszawa 2004, s. 115.

⁵³ J. Kurczewski, *Kościół zamkowy*, cz. 2, s. 314.

skazane one zostały, jako instytucje wspomagające biskupa diecezjalnego w zarządzie diecezją, na powolne konanie. Jako i w rzeczy samej w niektórych diecezjach kapituły ledwie że dychają, albo nie ma ich wcale. Dzisiaj, po tak dokonanych przez ostatni sobór ograniczeniach wpływu kapituł na zarząd diecezją, ich zadaniem jest sprawowanie funkcji liturgicznych w kościele katedralnym, chociaż prawodawca partykularny może zlecić im też inne zadania, a Konferencja Biskupów ma prawo przekazać lub powierzyć kapitułom prerogatywy kolegium konsultorów.

Wynikające z prawa kościelnego zadania kapituł dzisiaj są ważne i dobrze wykorzystane mogą wydawać i powinny wydawać owoce. Nie mniej ważnym w przypadku archidiecezji białostockiej jest i ten aspekt, że kapituła katedralna jest strażnikiem tradycji Kościoła lokalnego, gwarantem jej ciągłości. Biskupi przychodzą i odchodzą, zmieniają się ustroje i systemy rządów, zmianom ulegają granice administracyjne kościelne i państwowe, powstają i zanikają jednostki administracji kościelnej, zmienia się struktura kurii i jej urzędy: jedne zanikają, inne powstają, a kapituła katedralna, pomimo zmiany nazwy trwa już ponad 600 lat bez dnia przerwy. To nie przypadek, że wszystkie opracowania o charakterze naukowym i publikacje źródeł dotyczące przeszłości diecezji i archidiecezji wileńskiej oraz tej jej części, która po II wojnie światowej znalazła się w granicach Polski są dziełem członków tejże kapituły.

S U M M A R Y

The history of the Vilnius Cathedral Chapter and the Metropolitan Chapter of Białystok

The article is a discussion of certain aspects of the history of the Vilnius Cathedral Chapter and the institution which after World War II was its successor – the Metropolitan Chapter of Białystok. A college of prelates and canons was founded in the Cathedral of Vilnius at the time of the creation of the diocese of Vilnius in 1388. Its structure developed over the next two centuries. In the mid-sixteenth century it consisted of six prelates and 12 canons. During this time it had a firm legal basis in the form of statutes approved by the Apostolic See and many privileges granted to it by Popes, the Polish kings and Lithuanian grand dukes. In its property and splendor, visible in the dress, canonical privileges and coat of arms, it was the equal of Polish chapters. After the Third Partition of Poland, under the rule of the Tsars, the importance of the Chapter in the structures of the diocese of Vilnius was however severely limited. Its revival occurred after the country regained its independence and the establishment in 1925 of the archdiocese and metropolis of Vilnius. The Second World War led to the division of the former Archdiocese of Vilnius by a state border and the Chapter, along with the Archbishop, moved to Białystok which was selected as the temporary centre of the diocese. The Second Vatican Council introduced a significant reduction in the scope of competence of chapters, the task of which was henceforth reduced to supporting the bishop in worship in the cathedral church.